NINCS PARANCS
A film adatlapja: https://nfi.hu/filmek/nincs-parancs.html
dokumentumfilm (2020), 71 perc

Ajánlás a film feldolgozásához

Ajánlott korosztály: 16-18 évesek
Kapcsolódó tartalmi területek: történelem, állampolgári ismeretek, művészetek

A film elősegítheti, hogy a fiatalok jobban megértsék a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszak dinamikáját. Ebből a nézőpontból mindenképp érdemes feldolgozni, de elemezhető az alkotás a felhasznált filmes eszköztár szempontjából is.

1. FELKÉSZÜLÉS A FILM MEGNÉZÉSÉRE

1.1. A film témája

A film emberi történeteken keresztül igyekszik megjeleníteni az egykori keleti blokk országaiban bekövetkező, 1989-es rendszerváltások előzményeit. Bella Árpád magyar, és Harald Jäger német határőralezredesek – egymástól függetlenül –, hasonló döntést hoztak. Felső parancs híján, hatáskörüket túllépve, mindketten átengedték a magyar, illetve a német határon az NDK-ból menekülő tömeget. A film a két határnyitás körülményeit bemutatva, egyúttal emléket állít a Vasfüggöny utolsó áldozatának is.

Lehetséges feladatok:

- A tanulók megnézhetik a film hivatalos előzetesét, és elmondhatják, hogy szerintük miről szól a film. A részletek alapján feltevéseket fogalmazhatnak meg arra vonatkozóan is, hogy a vajon milyen filmes eszközöket használt a rendező.
- Forrás: https://www.youtube.com/watch?v=a6xIMvkN1gQ

- Közösen összegyűjthetik, hogy mi mindent tudnak a film középpontjában álló eseményekről. A tanár szükség szerint kiegészítheti az elhangzottakat.

1.2. Az alkotó szándéka és a film előzményei

A rendező, Szalay Péter (1970-) elsősorban dokumentumfilmeket készít, de dolgozik forgatókönyvíróként, vágóként és operatőrként, de olykor játékfilmeket is rendez. A nincs parancs! című filmnek ő a forgatókönyvírója, a vágója és részben az operatőre is.

A film készítése során számos szakértővel konzultált, de a tőlük nyert információkat csak közvetve építette be a filmbe. Elsősorban az egyéni történetekre akart fókuszálni, mivel úgy véli, hogy *„a személyesen átélhető történelem tudja igazán közel hozni a régmúlt eseményeit."* Lényeges volt számára az is, hogy *„az európai átalakulásnak olyan eseményeit mutassa be, amelyek kimondottan pozitívak Magyarországra nézve."* (1)
A Nincs parancs! című filmet két korábbi alkotásából rakta össze, mivel úgy érezte, hogy azok együtt adnak kerek képet a korszakról.

- ***Határeset*** (2006)
  Ez a félórás kisfilm a Vasfüggöny utolsó áldozatának, Kurt-Werner Schulznak a drámáját mutatja be. Özvegyére azt követően talált rá a rendező, hogy 2004-ben elolvasott egy vele készült interjút a Spiegel című német hetilap hasábjain.

- ***Európa álma*** (2017)
  E film főszereplője a két alezredes, akikre a Páneurópai Piknik szervezőjeként és tolmácsaként dolgozó Nagy László talált rá. Először Bella Árpádot ismerte meg, s csak jóval később, 1999-ben, egy németországi évfordulós rendezvényen szerzett

tudomást Harald Jäger szerepéről. Megdöbbentette a két történet hasonlósága, amire felhívta a rendező figyelmét. A két alezredes aztán, 2009-ben találkozott először egymással.

2. A FILM FELDOLGOZÁSA

2.1. Előkészítés: a történeti kontextus

Az 1980-as évek végére meggyengült a Szovjetunió befolyása az egykori szocialista országok korábban szilárd blokkján belül, és lazulni kezdett az államszocialista rendszerek addigi szövetsége. Az Német Demokratikus Köztársaság vezetése dermedten figyelte a másutt elinduló változásokat, miközben az ország polgárai közül egyre többen szerettek volna szabadulni államuk szorításából. Többségük a Német Szövetségi Köztársaságba kívánt áttelepülni, ami leginkább a magyar határ átlépésével tűnt kivitelezhetőnek. Reményeiket elsősorban az az 1989. május 2-ai hivatalos bejelentés táplálta, hogy megkezdik a vasfüggöny lebontását az osztrák-magyar határon.

Ugyanekkor egy másik – nemzetközi szempontból jelentősebb – változás is befolyásolta a helyzetet. Az 1988 folyamán Erdélyből érkező több ezer fős menekült tömeg helyzetének megoldása érdekében, hazánk 1989 márciusában csatlakozott a Genfi Menekültügyi Konvencióhoz, amely kimondja, hogy a menekültek nem küldhetők vissza olyan országba, ahol üldözik őket. Ez a jogszabály június közepén lépett hatályba, s felülírta az addig érvényben lévő kétoldalú kiadatási egyezményeket. Ezzel megváltozott a keletnémet határsértők NDK-ba való visszaküldésének addigi gyakorlata is. A nyár folyamán egyre több keletnémet állampolgár érkezett Magyarországra, többségük a Nyugatra való menekülés szándékával.

Ebben a helyzetben különleges értelmet nyert az a kezdeményezés, amely az osztrák-magyar határt szemelte ki egy, az európai egységet éltető ünnepség színhelyéül. Az eseményt, amely a Páneurópai Piknik nevet kapta, debreceni fiatalok kezdeményezték, és a soproni ellenzéki pártok szervezték meg. A rendezvény védnökéül Pozsgay Imre, akkori államminisztert, és Habsburg Ottót, a Páneurópai Unió egykori elnökét kérték fel.

A programra – amelyről nagy mennyiségű magyar és német nyelvű szórólap forgott közkézen –, augusztus 19-én délután került sor. Nem sokkal az ünnepség kezdete előtt több száz keletnémet ember, illetve család jelent meg a helyszínen, és áttört a határon. A kisszámú határőr nem akadályozta meg a szökésüket. Az eseményt követő államközi tárgyalások oda vezettek, hogy szeptember 11-én hivatalosan is megnyílt a határ az NDK-ból menekülők előtt, akik abba az országba távozhattak, amely befogadta őket.

Az akkori német kancellár, Helmut Kohl később így fogalmazott: *„Magyarország ütötte ki az első követ a Berlini Falból,"* amelynek szimbolikus leomlására 1989. november 9-én került sor. Keletberlini emberek tömege törte át akkor a határt a Brandenburgi Kapunál, s mászott fel a fal tetejére. A Páneurópai Piknik így közvetve hozzájárult a két német állam, s ezzel egész Európa újra egyesítéshez.

Forrás: A Piknik évfordulóira készített honlap háttér anyaga (Tóth Imre történész, a Soproni Múzeum igazgatójának írása) https://www.paneuropaipiknik.hu/hu/tortenelmi-hatter

Lehetséges feladatok:

- Ha a diákok történelmi tanulmányaik során még nem találkoztak a vizsgált korszakkal, a film megnézése előtt érdemes tisztázni velük (frontális módon, csoportmunka, vagy önálló kutatás és prezentáció formájában) az alábbi fogalmakat: NDK (DDR) és NSZK, vasfüggöny, Berlini Fal, páneurópai gondolat,

határsértés, kiadatási egyezmény, Trabant, Stasi (Állambiztonsági Minisztérium = *Ministerium für Staatssicherheit*, rövidítése: Stasi).

- Ha vannak olyan tanulók, akik szívesen kutatnak régi források között, és az iskolának van hozzáférése az Arcanum Adatbázishoz (www.arcanum.com), a korabeli újsághírek alapján áttekintést készíthetnek arról, mi jellemezte az 1989 nyarán Budapesten, illetve a Balatonnál tartózkodó NDK állampolgárok helyzetét.

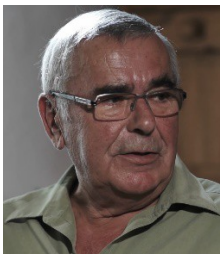
- Ha a diákok tanulnak németül, érdemes megnézniük és feldolgozniuk olyan videókat is, amelyek hírt adtak a két határáttörés egykori eseményeiről. Ehhez jó kiindulási pontként szolgálhat az alábbi források bármelyike.
  - 1989: Ungarn öffnet seine Grenze. https://www.youtube.com/watch?v=0i33hFhGB2Y
  - 1989, DDR Flüchtlingswelle, Ungarn, Teil 1/2, Tagesschau, Aktuelle Kamera https://www.youtube.com/watch?v=_5txl-u21gU
  - Thomas Spinner: Den Urlaub zur Flucht genutzt. https://www.youtube.com/watch?v=HYK5ximoOLM
  - Ungarnflucht Beitrag. https://www.youtube.com/watch?v=Ni_Oyn3OMaw
  - Endlich Freiheit – 1989, das Jahr in dem die Mauer fiel (Dokumentation, 1994) https://www.youtube.com/watch?v=1qfwZIl3Dyw
  - Tageschau vom 9. November 1989. https://www.youtube.com/watch?v=llE7tCeNbro
  - ARD Tagesthemen vom 10.11.1989 zum Mauerfall mit Hanns Joachim Friedrichs und Jan Hofer https://www.youtube.com/watch?v=vnAiY2UkZ84

2.2. A film főbb szereplői

A kritikák dicsérik a filmet a benne megjelenő „*hihetetlen gazdag ismeretanyag*” miatt. Ugyanakkor bírálják azért, hogy ehhez *„ráérős, öreguras elbeszélésmód, túlságosan is csapongó történetvezetés társul… mindezt pörgősebb, egységesebb és hatásosabb dramaturgiával megtámogatva kellett volna megosztaniuk a közönséggel.”* (2)

Míg a Vasfüggöny utolsó áldozatának története viszonylag jól követhetően bomlik ki a nézők előtt, a két határnyitás eseményei – a sok rövid vágás és beszúrt archív felvétel miatt – nehezebben fűzhető össze. Ezek rekonstruálását megkönnyítheti, ha a diákok – kivetített képek segítségével –, előzetesen azonosítják a megszólaló személyeket.


Bella Árpád


Harald Jäger


Diczházy István


Mészáros Ferenc


Nagy László

Bella Árpád:	magyar határőr alezredes, akit a Piknik napjára vezényeltek a határra, ő engedte át a keletnémet menekülők tömegét (1989.08.19.)
Harald Jäger:	német határőr alezredes, aki a Brandenburgi Kapunál teljesített szolgálatot. Ő engedte át a tömeget Berlin keleti feléből nyugatra (1989.11.09.)
Diczházy István:	határőr alezredes, akinek 1989 folyamán a soproni körzetben volt az állomáshelye
Mészáros Ferenc:	a Páneurópai Piknik eseményének ötletadója
Nagy László:	a Piknik egyik szervezője és tolmácsa, az eseményt követő években számos évfordulós megemlékezés résztvevője

A fő beszélők bemutatása mellett, érdemes tisztázni azt is, hogy kik voltak a vásznon rövid időre feltűnő következő politikai szereplők: Mihail Gorbacsov, Ronald Reagen, Angela Merkel, Németh Miklós, Horn Gyula, Pozsgay Imre.

2.3. A történet párhuzamos szálai

A film három – egymást szervesen kiegészítő – történetet mesél el. Ahhoz, hogy az események világosabban rajzolódjanak ki a tanulók előtt, érdemes kisebb csoportonként bizonyos szempontokra külön is figyelniük.

Megfigyelési szempontok lehetnek a következők:

- Milyen világpolitikai és hazai politikai mozzanatok jelennek meg a filmben?
- Hogyan szerveződött meg a Páneurópai Piknik? Milyen volt az utóélete?
- Mit tett Bella Árpád és miért? Hogy emlékszik rá később a filmben?
- Mit tett Harald Jäger és miért? Hogy emlékszik rá később a filmben?
- Mi történt Gundula Schafitel családjával 1989 augusztusában és miért?

Lehetséges feladatok:

- Az első és a második kérdéshez kapcsolódó gondolatok megbeszélése után, az osztály közösen rekonstruálhatja a történet három eseménysorát: (1) A magyar határ megnyílása a Piknik idején. (2) A Vasfüggöny utolsó áldozatának története. (3) A berlini fal megnyílása.

2.5. A menekülők vágyai

A tanár felidézheti a filmnek azt a részletét, amelyben Harald Jäger eltűnődik rajta, vajon miért akartak egyesek elmenekülni az országból: *„Szégyeltem magam a honfitársaim miatt. Nem kell senkinek éheznie az NDK-ban. Mindenkinek van munkája, ennivalója, fedél a fejük fölött, és mégis csinálják a cirkuszt. Ilyen rosszul nem mehet a soruk. Az átmenekültek olyanok voltak, mint a koldusok. Csak később kezdtem tűnődni, hogy miért mennek el? Az éhezés és hajléktalanság miatt nem lehet, munkanélküliség nincs. Mást akarhatnak ezek az NDK állampolgárok."* (1:02:44-1:04:35 perc).

Ezzel párhuzamba állítva, kiemelheti az alábbi részleteket: *„Magyarország olyan volt az NDK-sok számára, mint a paradicsom. A magyar tengernél találkoztak az elszakított családok. A keletnémet fiatalok többsége is a Balatonnál töltötte a nyarat. A lányok arról álmodoztak, hogy innen kijuthatnak Nyugatra." „Magyarország nyugatias volt az NDK-hoz képest. Itt sok mindent lehetett kapni a feketepiacon, amit nálunk nem. Az életmód is más volt, déli mentalitás."* (19:03-20:05; 23:00-23:20 perc)

Lehetséges feladat:

- A diákok megvitathatják, hogy mi hiányozhatott az NDK-ból menekülőknek. S azt is, hogy vajon mi mindenre van szüksége egy embernek a boldog élethez?

2.5. Az országokat elválasztó határok

A film következő részletei jól érzékeltetik, hogy miként változott meg az államhatárokról való gondolkodás a rendszerváltásokat követő időben.

Harald Jäger így emlékezik: belülről kifelé nem lehetett áttörni, de kívülről könnyen megbontható volt. *„Az ellenség belülről jött."* (5:50-6:00 perc)

Gundula Schafitel gondolatai a belga-holland-német határon: *„Eleinte furcsa volt. A határ másképp élt az emlékezetemben. Idővel olyan lett, mintha egyik városból a másikba mennék. Határok egyszerűen nem léteznek"*. (57:07-57:54 perc)

Lehetséges feladatok:

- A diákok megvitathatják, hogy mi volt a szerepe az államhatároknak az 1989-es rendszerváltások előtt Európa közepén, és mi a mai világban.
- Akinek van kedve hozzá, írhat egy esszét ezzel a címmel: „Ha nem léphetem át többé Magyarország határát".

2.6. Morális dilemmák – amikor nincs felsőbb parancs

A két alezredes számára az volt a kérdés 1989-ben, hogy tegyék-e azt, amit korábban mindig, vagyis védjék meg az államhatárt? Vagy: reagálva az új helyzetre, és hallgatva a lelkiismeretükre, hunyjanak szemet a határsértés felett? Számos kritikában olvasható: Bella és Jäger *„két hétköznapi hős, akiknek a döntő pillanatban a helyén volt a szívük, és a helyes döntést meghozva megakadályozták, hogy véres eseménnyé eszkalálódjon a keletnémetek átszökése"* Ausztriába, illetve Nyugat-Berlinbe. (2)

A magyar és a német alezredes helyzete azonban mégsem volt teljesen egyforma. Ez sejlik fel a soproni körzetben szolgálatot teljesítő egykori határőr alezredes, Diczházy István filmbeli szavaiból: *„Én erről az áttörésről nehezen beszélek, mert annyira fel van fújva ez… Ha a határőrség […] nem kapott volna utasítást, hogy másképp viselkedjen, akkor senki nem tör át." „Naponta hármat-négyet fordult a teherautó. Itt nem volt olyan katona, aki kiment szolgálatba, és ne hozott volna be ötöt-hatot. […] Volt úgy, hogy 70-en voltak egyszerre bent az őrsön. És azokat mind etetni kellett." „Már előtte nem volt tűzparancs. Úgy, hogy csak a levegőbe lehetett lőni. […] Ők is tudták, hogy nem lehet rájuk lőni. Annál jobban szaladtak. Kiabáltak, nevettek, aztán futottak."* (32:41-33:30; 36:30-36:58; 37:20-40:22 perc)

A sorkatonaként ott szolgáló fiatal határőr azonban – akinek Kurt halálát okozva, tisztázatlan körülmények között elsült a fegyvere – talán nem lehetett ennek tudatában: *„Lényegében én sem tehettem az egészről, mert katona voltam. Parancsokat teljesítettünk. Azért voltunk ott a határon, hogy Magyarországot védjük. Határsértők ellen lényegében… Nem tehettem én se arról, hogy sajnos ilyen szituáció jött ki… Nem hibáztatom magam, mert nekem ott kellett lennem, meg ezt kellett csinálnom… Én csak nagyon sajnálom őket, hogy így alakult."* (elsírja magát) (1:05:11-1:06:20 perc)

Lehetséges feladatok:

A film morális alapdilemmájához kapcsolódóan a diákok megvitathatnak néhányat a következő kérdések közül:

- Vajon miért nem kapott Bella felsőbb parancsot a menekülők megállítására?
- Mire vonatkozhatott Bella megjegyzése, hogy „eljött az alezredesek kora"?
- Vajon miért nem kapott felsőbb parancsot Jäger a határsértők megállítására?
- Miben hasonlított egymásra a két alezredes helyzete, és miben különbözött?
- Vajon miért nem volt a magyar alezredeshez hasonlóan megengedő a fiatal határőr, amikor észrevette a keletnémet határsértőket?

2.7. A film műfaja, eszköztára

A két korábbi dokumentumfilm egybeszerkesztésekor – a már előzőleg is alkalmazott archív felvételek mellett –, a rendező animációs és játékfilmes elemekkel egészítette ki az eredeti anyagot, azt remélve, hogy az új formákkal *„talán könnyebben sikerül megszólítani azokat a korosztályokat is, amelyek a rendszerváltás után születtek*." (1)

Lehetséges megfigyelési szempontok és feladatok:

- Homokanimációk (Cakó Ferenc alkotásai)

- *(1) Jäger vacsorája a kantinban* (4:07-5:20 perc) (2) *A Berlini Fal körüli tömeg* (7:03-7:12; 7:42-8:01perc) (3) *A keletnémetek áttörése az osztrák-magyar határon* (25:55-27:00 perc)
- Mik a közös vonásai a történet azon elemeinek, melyeket ebben a formában jelenít meg a rendező? Hogy illeszkednek ezek a film többi részéhez?

- Játékfilmes elemek
- A kritikusok feltételezik, hogy *„néhány színész közreműködésével, valószínűleg rekonstruálták a történet legdrámaibb epizódját, de ennek nagy része a vágó asztalon maradhatott. A filmbe csak apró, lényegtelen részletek kerültek be."* (2) A történet mely részleteihez kapcsolódnak játékfilmes elemek? Milyen részleteket látunk ezekből? Milyen hatást tud elérni ezekkel a rendező?

- Archív felvételek
- A film nagy mennyiségű archív anyaggal dolgozik. Korabeli fényképek, illetve mozgóképek jelennek meg benne, megidézve az NDK és az akkori Magyarország világát. Hosszabb részleteket láthatunk egy, a határőrök képzésében használt egykori oktató filmből, s nagy mennyiségű graffiti is felvillan előttünk a Berlini Falról. E típusok mindegyike külön is elemezhető – egyrészt az általuk közvetített információk, másrészt a filmben betöltött szerepük nézőpontjából.

- Interjúk és narráció
- A filmben kétféle formában hangzanak el gondolatok: részben különböző szereplők szájából, részben egy narrátor alámondásával – többnyire az archív felvételekhez kapcsolódóan. A diákok elemezhetik, hogy kapcsolódik ez a két fajta közlési megoldás egymáshoz. Mikor melyiket használja a rendező? Vajon miért?

3. ZÁRÁS

3.1. „Minket megmért a történelem"

Az alkotók bevallott célja volt, hogy emléket állítsanak egy olyan eseménynek, amire büszkék lehetnek a magyarok. Ezt az üzenetet legtisztábban a Czukor József egykori berlini magyar nagyokövet (2010-2015) fogalmazza meg a filmben: Magyarország egy pontján, a 20. század végén *„minket megmért a történelem. És jó helyen álltunk. A 20. századi történelemünk nem volt mindig ilyen fényes. De ezt az évszázadot valami hatalmas dologgal zártuk le. Mi vagyunk az az ország, aki nélkül az európai egyesülés úgy, ahogyan megvalósult, nem jöhetett volna létre."* (31:35-32:41 perc)

3.2. De az élet megy tovább…

A vége felé a film felvillantja a tettükért kitüntetés kapó hősei további sorsát.

3.2.1 Harald Jäger

„Akkoriban 46-47 éves voltam. Biztos volt, hogy nem fogok munkát találni. Munkanélküli lettem, munkát kerestem. Nyíltan megmondtam, hogy a Stasitól jövök. Minden esetben elutasítottak. Később újságot árultam" – mondja a filmben. (1:03:55-1:04:34 perc) Megjelent azonban róla egy könyv, amit dedikált a magyar kollégáinak.

Gerhard Haase-Hindenberg: Der Mann, de die Mauer öffnete. Warum Oberstleutnant Harald Jäger den Befehl verweigerte und damit Weltgeschichte schrieb. Erinnerungen von Harald Jäger, dem stellvertretenden Leiter der Grenzübergangsstelle Bornholmer Straße, der am 9. November 1989 unter dem Druck der

Massen die Passkontrollen einstellte und somit faktisch die Mauer öffnen musste. München 2008. https://www.amazon.de/Mann-Mauer-%C3%B6ffnete-Oberstleutnant-Weltgeschichte/dp/3453620259

3.2.2. Bella Árpád

A magyar alezredes így tekint vissza a történtekre: *„egy kisember kis döntése váratlan robbanást okozott”*. *„Én ezt a történelmet nem akartam formálni, és nem akartam átírni. Én akkor egy józan emberi döntést hoztam…”* Miközben az erdőben gombát keresve, kiballag a képből, a narrátortól halljuk: *„A volt határőr máig kutatja a konspirációk és a véletlenek szövevényes hálóját. Könyvet ír az egykori határőrségről.” (*57:54-59:10 perc)

3.2.3. Mészáros Ferenc

A Piknik ötletadója a film idejére *„eltávolodott a világ zajától*”. Egy ligetben látjuk viszont őt, deszkákra faragott rímes gondolatok között: *„A szellem hajója az égből indul, örök törvényeket hoz magával. Aki fedélzetén szolgál, nem alkuszik a valósággal.”* S közben halljuk a szavait: *„Csak kis patakocskák voltak, kis erecskék, amik vitték a sorsukat, és ott találkoztak. S ott hatalmas erővel egyesültek… A falak azok folyton épülnek… A barakkok is folyton épülnek, az emberi történelem… nem szól másról, mint, hogy milyen barakk épüljön. És akinek megvolt hozzá a kellő fizikai ereje, és hatalma, az létrehozta a saját barakkját. És hát ugye, az emberek egy kicsit korrumpálódtak, s megalkudtak az erősebb akaratával… De ha elég akaratosak vagyunk, akkor valószínűleg sikerül lebontanunk minden falat magunk körül.”* (59:10-1:00:30 perc)

3.2.4. Nagy László

A Piknik egykori szóvivőjét egy ideig számos nemzetközi rendezvényre hívták meg. Így emlékszik azokra az évekre: *„Talán ez a piknik lehetővé tette, hogy egyszer a függöny mögé lássak. De csak úgy egy pillanatra… Ebben a munkában vettünk mi részt annak idején. Ilyen faltörő kosként, ez a csapat jó volt. De aki erre jó, az az utána következő úgynevezett konszolidált politikai építkezés folyamatában már nem biztos, hogy alkalmas. Szokták mondani, hogy a forradalom felfalja a gyerekeit. Minket is felfalt valahogy.”* A film ezután azt mutatja, ahogy a kis kertjében paradicsomot szed. (1:00:30-1:02:43 perc)

Lehetséges feladatok:

- A tanulók közösen átgondolhatják, milyen okai lehettek annak, hogy hasonló hősiességük ellenére, eltérően alakult a két alezredes sorsa.
- Értelmezhetik a Piknik két fontos szereplőjének záró gondolatait is.

Felhasznált források

1. Legát Tibor: „Átélhető történelem”. Szalay Péter dokumentumfilmes. Interjú + Kritika. Magyar Narancs (2020. 10. 24.) https://magyarnarancs.hu/mikrofilm/atelheto-tortenelem-133476
2. Varga Dénes: Vargányázni indult, keletnémet határsértőkre bukkant. Kritika a Nincs parancs! című dokumentumfilmről. Film.hu (2020.09.26.) https://magyar.film.hu/filmhu/hir/varganyazni-indult-keletnemet-hatarsertokre-bukkant-nincs-parancs
3. Nincs parancs! – Szalay Péter dokumentumfilmje a Vasfüggöny leomlásáról. Vaskarika portál. (2020.09.13.) https://vaskarika.hu/hirek/reszletek/19366/nincs_parancs-szalay_peter_dokumentumfilmje_a_vasfuggony_leomlas/

Megjegyzés: az internetes források letöltésének időszaka: 2025.01.01-01.15.

További olvasmányok

Ha vannak, akik szívesen megpróbálkoznának az események és a Piknik történetének mélyebb megértésével, kiindulásként elolvashatják ehhez az alábbi cikkeket:

- Marik Sándor: Páneurópai Piknik: a debreceni gondolat. Beszélgetés Turi Gáborral, az 1989-es esemény egyik szervezőjével. (Szabolcsi Szemle, 2019. 4. szám. 109-120.o.)
- https://www.paneuropaipiknik.hu/uploads/document/9/paneuropai-piknik-interju-turi-gaborral-6673f371444a8.pdf

- Beszélgetés Nagy Lászlóval: Bizánci megoldás vagy kontármunka? A Páneurópai Piknik történetéhez. 2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap. 2009. 11. szám.
- http://ketezer.hu/2009/11/beszelgetes-nagy-laszloval-bizanci-megoldas-vagy-kontarmunka-a-paneuropai-piknik-tortenetehez/